

MERHUME VALİDEM ANISINA İSİMLİ ŞİİR IŞIĞINDA ALLAME MUHAMMED İKBAL'DE ANNE SEVGİSİ

Recep DURGUN*

Öz

Anne dünyanın tüm medeniyetlerinde insanı dünyaya getiren bir varlık olarak kutsal bir yere sahiptir. Dünyaya gelen bebeğin hayatta kalması için zaruri maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi olarak gelişimi, eğitimi ve terbiyesi alanlarında da en büyük rol annesindir. Zira çocuğun bu dünyadaki ilk öğretmeni annesidir. Öyle ki çocuk pek çok şeyi annesini taklit ederek öğrenir. Çocuğun karakter oluşumunda en önemli görev yine anneye düşmektedir. İnsanın hayatının en değerli varlığı olan anne ve ona karşı duyulan sevgi üzerine pek şarkı, şiir, hikâye, roman vb. gibi edebi eserler kaleme alınmıştır. Urdu edebiyatında da anne sevgisi ve annelik üzerine pek çok edebi eseri görmektediriz. Bunlardan biri de Pakistan'ın ünlü şairi, mütefekkeri ve filozofu Allama Muhammed İktbal'in annesinin ölümü üzerine yazdığı "Merhume Validem Anısına" isimli şiiridir. Şiirde İktbal annesinin ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü etkili bir biçimde dile getirmiştir. İktbal eserinde annesinin hayatının neresinde olduğunu, kaybı üzerine duyduğu derin hüznü ancak kader karşısında sabretmekten başka çaresi olmadığını dile getirir ve şiirini annesi için ettiği hayır dualarla bitirir. Bu çalışmada "Merhume Validem Anısına" isimli şiirin tematik incelemesi yapılarak Muhammed İktbal'in annesine karşı hisleri felsefi ve duygusal açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Allame Muhammed İktbal
Anne sevgisi Urdu şiiri

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:

20.03.2025

Kabul Tarihi:26.03.2025

E-Yayın Tarihi:

27.04.2025

MOTHER LOVE IN ALLAME MUHAMMAD IQBAL IN THE LIGHT OF THE POEM TITLED IN MEMORY OF MY DECEASED MOTHER

Abstract

The mother has a sacred place in all civilizations of the world as an entity that brings human beings into the world. In addition to the essential material needs of the baby to survive, the mother plays the biggest role in the spiritual development, education and upbringing of the baby. Because the first teacher of the child in this world is the mother. So much so that the child learns many things by imitating his mother. The most important role in the character formation of the child falls to the mother. Many literary works such as songs,

Keywords

Allama Mohammad Iqbal
Love of Mother,
Urdu poetry

Article Info

Received: 20.03.2025

Accepted: 26.03.2025

E-Published:27.04.2025

*Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, durgun@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9305-0637. DOI: 10.61134/audodilder.1662045.

poems, stories, novels, etc. have been written about the mother, who is the most valuable asset of human life, and the love for her. In Urdu literature, we see many literary works on mother love and motherhood. One of them is the poem "In Memory of My Deceased Mother" written by the famous poet, thinker and philosopher of Pakistan, Allama Muhammad Iqbal on the death of his mother. In the poem, Iqbal effectively expressed his sorrow over the death of his mother. In his work, Iqbal expresses where his mother was in his life, his deep sorrow over her loss, but he has no choice but to be patient in the face of fate, and ends his poem with his blessings for his mother. In this study, the thematic analysis of the poem titled "In Memory of My Deceased Mother" will be made and Muhammad Iqbal's feelings towards his mother will be analyzed philosophically and emotionally.

Allame Muhammed İkbâl Urdu dilinde kaleme aldığı bazı şiirlerinde kadınlar hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. "Bang-i Dara" da İkbâl "Fatma binti Abdullah" ve "Valide-i Merhume ki Yad min" adıyla iki şiir yazmıştır. Buna ilaveten kadınlarla ilgili üç rubai de vardır. "Darb-ı Kelim"de dokuz şiirden oluşan kadın başlıklı bir bölüm bulunur. "Armağan-ı Hicaz" da Duhteran-ı Millet adı altında sekiz rubai vardır. "Rumuz-u Behudi" de üç başlık bu amaçla yazılmıştır. Batıda eğitim görmüş İkbâl kadınların eğitimi için makaleler de yazmıştır (Cebin, 2018: 105). Soydan'a göre İkbâl, "kadını annelik vasfını öne plana çıkararak yüceltir" (2003: 60). "İkbâl'e göre milletin teşekkülü için analara tazîm ve hürmet şarttır. Annelerin çektikleri acılar toplumun benliğini kuvvetlendirir. Dünyanın değeri para, kumaş, altın veya gümüşle, onun değeri sıhhatli taze ve kudretli dimağlara sahip çalışan, cevval ve çevik evlatların yetiştirilmesiyle ölçülür" (Kılıç, 2016: 529). Dolayısıyla İkbâl, eserlerinde kadınlara yer verirken annelik vasfına diğer statülerden daha fazla önem verir.

Kadınların en büyük payesi anneliktir. Bütün kâinatta anne merhameti ve şefkati örnek, fedakarlıkta sınır tanımayan, karşılıksız seven ve samimiyeti sorgulanamaz eşsiz varlıktır. İslam dini anneye çok önem verir. Anneye karşı itaat ve iyi davranma zorunluluğu ayet ve hadislerle sabittir. Allahü Teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve süttten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşp kırk yaşına girince şöyle yakarır: "Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğın nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle. Dönüp kapına başvurdum ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!" (Ahkaf Suresi, 15). Hz. Peygamber (s.a.v.) bir kişinin iyilik yapacaksa buna en başta annesinden başlaması

gerektiğini ayrıca “cennetin annelerin ayakları altında” olduğunu belirterek annelerin makamını en üst derecelere koyar: “İbn Câhime (r.a.) bir gün Hz. Peygamber’e (s.a.v.) geldi ve: “Ey Allah’ın Resulü, ben gazveye (cihad) katılmak istiyorum, bu konuda sizinle istişare etmeye geldim” dedi. Resûlullah (s.a.v.): “Annen var mı? (hayatta mı?)” diye sordu. “Evet” deyince, “Öyleyse ondan ayrılma, zira cennet onun ayağının altındadır” buyurdu. (Nesâî, *Cihâd*, 25). Muhammed İkbal bu hadisi Rumuz-u Behodi isimli eserinde şu şekilde ifade eder:

زیر پاے

گفت آن مقصود حرف کن فکان
امہات آمد جنان

(Rumuz-u Behodi, s. 104)

Kun fe yekun lafzının anlamı şudur de

*Cennet annelerin ayakları
altındadır.*

Anne sevgisi gibi anne konusu da edebiyatın daimî konuları arasındadır. Her dönemin kalem ehli anne konusunu el almış ve alacak ve her dönemi okuyucusu anneye ilgili yazılanları zevkle okumuş ve okumaya devam edecektir. Urdu edebiyatında anne ve annelik üzerine yazılmış pek çok eser vardır. Dr. Keptın Gulam Server Şeyh, Urdu edebiyatında anne üzerine yazılmış şiirleri bir araya getirdiği “Zikr-i Man” isimli bir kitap yayımlamıştır. Şeyh kitabının önsözünde “anne sevgisi gibi anne konusu da edebiyatın devamlı konuları arasındadır, her dönemin kalem ehli çalışmalarında annelerine bağlılığını dile getireceklerdir” (2004: 7). Şeyh kitabına pek çok şairin annesine yazdığı şiirlere yer vermiştir. Bu şiirlerin en önemlilerinden biri de Allama Muhammed İkbal’in annesinin ölümü üzerine yazdığı mersiyesi olmasıdır.

Anne, insanı dünyaya getiren, besleyip büyüten ve ilk öğretmeni olan kutsal bir varlıktır. Dünyanın tüm medeniyetlerinde doğal olarak anne saygın bir yere sahiptir. Çocuğun ilk öğretmeni ve insani değerlerin kazanılmasında en büyük rolün sahibidir. Dolayısıyla tüm edebiyatlarda anneye dair pek çok öykü, roman ve şiirler kaleme alınmıştır. Pakistan’ın milli şairi, mütefekkir ve filozof Muhammed İkbal’in annesi Macide Hanım’ın ölümü üzerine kaleme aldığı “valide-i merhum ki yad min” adlı mersiye tarzında yazılmış uzunca bir şiirdir. Mevlâna Gulam Resul Mühr bu mersiye’nin hem biçim hem de fikri olarak diğer mersiyelerinden tamamen farklı olduğunu belirtir (t.y.: 393) Şiir Prof. Dr. Celal Soydan tarafından Muhammed İkbal’in Bang-i Dara isimli eserinin çevirisi kapsamında Türkçe’ye “Merhume Validem Anısına” adıyla tercüme edilmiştir.

Muhammed İkbal’in ev ortamında kendisine Beci denilen annesi Macide Hanım, okuryazar olmamasına rağmen, becerikli, emanete sahip çıkan, anlayışlı, adaletli biriydi. Ev ve mahalledeki anlaşmazlık ve tartışmalarda arabuluculuk yaparak

karar verir, mahallenin kadınları mücevherler gibi değerli eşyalarını ona emanet ederdi. O vefalı bir eş ve örnek bir anneydi. Aşirette herhangi bir konuda anlaşmazlık olması halinde Macide Hanım hakem yapılır ve kararına saygı gösterilirdi. Dindar bir kadın olan İkbâl'in annesi eşi Şeyh Nur Muhammed'in memuriyetten elde ettiği paranın helallliği konusunda şüphe duymuş ve buradan kazanılan parayı İkbâl'e yedirmemiştir. Eşinin bu hassasiyetinden dolayı Şeyh Nur Muhammed bir süre sonra memuriyeti bırakmıştır. Çocuğun bu dünyadaki ilk öğretmeni olan annenin her yönden evladını iyi yetiştirmesi toplumun gelişmesi için büyük bir zarurettir (Hayat, 28 Mart 2021). Muhammed İkbâl de geldiği noktayı annesine borçlu olduğunu şu dizelerle ifade eder.

دفتر ہستی میں تھی زرین ورق تیری حیات
تھی سراپا دین و دنیا کا سبق تیری حیات
Yaşamın varlık kitabında altın bir sayfa idi
Hayatın, din ve dünya için ibret abidesiydi(çev: Celal Soydan, s. 268).

İkbâl'in annesinin ölümü üzerine yazdığı şiirde sadece annesine karşı duyguları yoktur. Bu uzun şiiri incelediğimizde şiirin hem duygusal hem de felsefi iki yönünün bulunduğunu görürüz. Şiirin felsefi boyutunda hayat ve ölüm felsefesi, kader ve mecburiyet gibi İslam akide ve tasavvufuna dair görüşler vardır. "İlk iki bentte felsefe ve hikmet bakış açısıyla kâinatın düzeni beyan edilir. Bu kâinatın her bir zerresinin üzerine kader kilidi vardır, yani her bir şey Allahü Teâlâ'nın mukarrer kıldığı düzene bağlıdır. Buna biz kader deriz ancak aslında bu tavsif mecburiyet ve çaresizliğin bir perdesidir. Gökyüzü de mecburdur, güneş, ay ve yıldızlar da mecburdur. Yeryüzü ve içindekiler de mecburdur." (Mehr, t.y.: 401) Bu durumun bilincinde olan İkbâl eserine ölümün insanın sevdiklerini acı bir şekilde koparmasını kadere bağlayarak ve bu mecburiyet karşısında insanın çaresizliği vurgulayarak başlar:

ذره ذره دہر کا زندانی تقدیر ہے
پردہ مجبوری و پیچا رگی تدبیر ہے
آسمان مجبور ہے، شمس و قمر مجبور ہیں
انجم سیماب پا رفتار پر مجبور ہیں
Kader hapsine mahkûm evrendeki her zerre
Önlem bir perdedir, çaresizlik ve mecburiyete.
Gök mecbur, güneş mecbur, ay da mecbur
Şu cıva gibi yıldızlar da kaymaya mecbur.(çev: Celal Soydan, s. 266)

Bu mısralarda güneş, ay ve yıldızların kısacası her şeyin yaratılışın mecburi kanunlarına boyun eğmiş kendi görevlerini ifade ettikleri anlatılır. İktal'in bu dizeleri determinist bir bakış açısıyla kaleme aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada İktal için bütün kâinat ve içindekiler "takdire mahkûm" gözükür. İlk kıtada mecbur ya da mecburi kelimesi sıklıkla kullanarak annesini ölümüne gösterdiği duygusal tepki ve insanın eylem özgürlüğü düşüncesinin sınırlı olduğuna işaret eder. İktal "sembollerin yerini, zamanını, biçimini ve taşıdıkları özellikleri şiirinde anlatma istediği amaç doğrultusunda kullanır" (Kuyumcu, 2011: 79).

Şiirin duygusal yönünde Muhammed İktal'in annesinin vefatından ardından dile getirdiği acıklı duygular öne çıkar. Annesiyle hatıraları ve onun ölümü üzerine gösterdiği tepki odaklı dizeler göze çarpar. Şiirin bu bölümünde İktal annesiyle olan bağını etkili bir biçimde dile getirir ve bu kaybın telafisinin mümkün olmadığını vurgular:

کس کو اب ہوگا وطن میں آہ میرا انتظار
کون میرا خط نہ آنے سے رہے گا بے قرار
خاک مرقد پر تری لے کر یہ فریاد آؤں گا
اب دعائے نیم شب میں کس کو میں یاد آؤں گا

*Ah! Artık kimim var beklesin benim memleketimde?
Kim endişelensin artık, mektubum gelmediğinde?*

*Mezarının başına hep şu feryatla gelirim:
Gece yarısı dualarında artık kimin aklına gelirim?(çev: Celal Soydan, 268)*

İlk dizelerde Muhammed İktal her ne kadar ölümün mukadder kaçınılmaz mecburiyet olduğunu ifade etse de annesinin kaybının ardından feryat figan etmekten kendini alıkoyamamıştır. Muhammed İktal, annesinin vefatı üzerine duyduğu üzüntüyü Maharaca Keşn Perşad'a 23 Kasım 1914 tarihinde yazdığı mektubunda şöyle ifade eder: "Bu hadise kalbimde ve aklımda çok büyük değişimler meydana getirdi. Benim dünya işlerine ilgim ve dünyada kalma arzumu sadece merhumenin nefesine bağıydı. Şimdi ölümü bekler bir haldeyim. Dünyada ölüm bütün insanlara ulaşır. Bazen de insanlar ölüme ulaşır. Kalbimin mevcut haline bakılırsa ölüm bana ulaşmada. Acaba ben ona nasıl ulaşabilirim." (Sahife İktal Number, 1973: 132'den aktaran: Fetihpuri, 2019). Nasıl ki insan akıttığı gözyaşıyla rahatlar, hafiflerse İktal de yazdığı mısralarla kendisini teskine çalışır. Muhammed İktal gibi bir büyük bir mütefekkir dahi annesinin ölümü karşısından kendisine adeta bir çocuk gibi hisseder.

عمر بھر تیری محبت میری خدمت گر رہی
میں تری خدمت کے قابل جب ہوا تو چل بسی
وہ جوان قامت میں ہے جو صورت سرو بلند
تیری خدمت سے ہوا جو مجھ سے بڑھ کر بہرہ مند

*Senin sevgin ömrüm boyu hep hizmetimde
Göçüp gittin, hizmet edecek halde geldiğimde*

*O genç ki boylu poslu servi ağacı gibi,
Sana hizmette benden fazla nasiplendi (çev: Celal Soydan, 268)*

Muhammed İkbâl annesini anarak onunla ilgili geçmiş hatıralar ve olayları yansıtır. Bu dizelerde 1905-1908 yılları arasında yükseköğretim için Avrupa'ya gittiği dönem ve bu dönemde annesinin geceleri kalkıp kendisinin sağ salım ülkesine dönmesi için yaptığı duaları ve daima İkbâl'in mektupları beklediğini ifade eder. Aslında İkbâl burada yükseköğretimini de annesine borçlu olduğunu ifade eder ve tam kendisinin annesine hizmet etme çağında onu kaybetmenin üzüntüsünü aksettirir. Ağabeyinin annesine kendisinden daha çok hizmet imkânı bulduğunu ifade ederek adeta ona gıpta eder.

Muhammed İkbâl'in gözünden bakarsak kadının makamının çok yüksek olduğunu görürüz. İkbâl kadına özel bir açıdan bakar, ona göre kadının kutsallığı onun anne statüsünün altında gizlidir. İkbâl bu hakikatin sırrına derin felsefi mütalaalardan sonra ulaşmıştır. Ancak onun hayat hikâyesine vakıf olanlar daha hayatının başında annesinin yüceliği ve bilgeliğinin farkına vardığını bilirler. Çocukluğunda muhterem annesinin mümine hayatı ve yüce karakteri yol göstericisi olmuş ve kişiliğinin oluşumunda büyük katkı sağlamıştır. Annesinin kalbine ektiği sevgi tohumunu şöyle dile getirir:

تخم جس کا تو ہماری کشت جاں میں ہو گئی
شرکت غم سے وہ الفت اور محکم ہو گئی

*Öyle bir tohum ekip gittin ki can tarlamıza
Daha da pekişti o sevgi, ortak olunca acımıza (çev: Soydan, 269)*

Şiirde İkbâl, ulaştığı makamı muhtereme validesine borçlu olduğunu annesinin hem bu dünya hayatı için hem de ahiret için kendisine en iyi örneklerden biri olduğuna işaret eder.

Muhammed İkbâl muhterem validesinin ölümü üzerine kaleme aldığı mersiye'nin başında ölümün kaçınılmaz son olduğunu, insanın kader ve mecburiyete arasındaki yolculuğunu, kâinattaki varlıkların her birinin kendilerine verilen görevi ifa ettiklerini ifadeden sonra annesiyle ilgili hatıraları aktarır. Ardından yine hayat ve ölüm felsefesi üzerine fikirlerini ifade eder. Şiirin bitiş kısmında ise düşünce tekrar anneye yönelir. Başlangıçta şair annesinin bu dünyadan göçmesinin ardından duyduğu huzursuzluk, ıstırap ve üzüntüyü ifade ederken annesini çok seven üzüntülü bir çocuğun derdini ve hüznünü beyan eder. Ancak hayat ve ölüm felsefesi üzerine mütalaalardan sonra şair, kâmil bir Müslümanın çıkarabileceği sonuca ulaşır. İkbâl annesinin ayrılığının derdini ve kederini kendi kişiliğiyle öyle özdeşleştirmiştir ki ayrılık artık onun için kutsal ve temiz bir hal almıştır (Fetihpuri, 2019). Artık teskin olmuş İkbâl şiiri annesine dua ile bitirir:

مثل ایوان سحر مرقد فروزاں بو ترا
نور سے معمور یہ خاکی شبستان بو ترا
آسمان تیری لحد پر شبنم افشانی کرے
سبزۂ نورستہ اس گھر کی نگہبانی کرے

Seher aydınlığı gibi mezarın parlak olsun!

Topraktaki bu istirahat yerin nurla dolsun!

Gökyüzü kabrine çiyile yağdırsın!

Taze bitkiler evine bekçilik yapsın! (çev: Celal Soydan, 274).

Sonuç

Allama Muhammed İkbâl'in annesinin ölümü üzerine yazdığı mersiye biçiminde "Merhume Validem Anısına" adlı şiir, sadece bir annenin ölümü üzerine yazılmış bir ağıt değildir. Şiirde anne kaybı üzerine duyulan üzüntü, anne ile yaşanmış hatıralar, anneye duanın yanı sıra kâinat, kader ve cebir sorgulaması da vardır. Şiiri bütün olarak ele aldığımızda iki farklı yönünün olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi duygusal yön yani Allame Muhammed İkbâl'in annesinin vefatı üzerine dile getirdiği duygular. İkincisi ise felsefi yöndür. Felsefi boyutta İkbâl, kader ve cebir sorgulaması, ölüm ve hayat sorgulaması, insanın azimetini gibi konular üzerinde durur.

KAYNAKÇA

- Cebin, Nusret (2018). Fikr-i İkbāl ki Asrī Maneviyyet Hvatiyn ke Havale se. Urdu ResearchJournal. S.16, s. 103-110).
- Fetihpuri, Ferman (2019). Valide Merhume ki Yad min: Tevzih u Tenkidi Mutalaa. (<https://khayyalnama.com/tanqeed/تتقی-و-توضیح-میں-یاد-مرحومہ-کی>) erişim tarihi: 01.01.2024
- Hayat, Kevser (2021). Avrat kaKirdaraur İkbāl ka Fikri Nazriya. Qindeelonline. (<https://qindeelonline.com/aurat-ka-kirdar-aur-iqbal-ka-fikri-naaariya-kausar-hayat/>) erişim tarihi: 16.04.2024
- İkbāl, Muhammed (1914). Rumuz-e Behodi. Lahor: Union Steam Press.
- İkbāl, Muhammed (2013). Hareket Zili. Çev: Celal Soydan. Ankara: Hece Yayınları.
- Kılıç, Cevdet (2016). “Muhammed İkbāl” . Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni IX içinde. Editör: Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları. s. 485-534.
- Kuyumcu, Hakan (2011). Çocuk ve Genç İkbāl’ in Şiir Dünyasında. *Tarihin Peşinde*. S: 5, s. 71-88.
- Mehr, Mevlana Gulam Resul, (t.y.), Metalib-i Kelam-ı İkbāl Urdu. Lahor: Şeyh Gulam Ali and Sons Ltd. Publisher.
- Soydan Celal (2003). İkbāl Felsefesinde Kadının Yeri. *Nüşa Dergisi*, S.9, s. 54-66
- Sünen-i Nesai, <http://www.islamilimleri.com/Ktphn/Kitablar/05/005/Turkce/Kitab.htm> (erişim tarihi: 16.09.2024)
- Şeyh, Keptın Gulam Server Şeyh (2004). Zikr-i Man. Lahor: Sara Server Publishers.